

Zitierhinweis

Pešek, Jiří: review of: Gerald Mund (ed.), Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den Akten des Auswärtigen Amtes 1939-1945, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, in: Český časopis historický, 2014, 2, p. 328-332, DOI: 10.15463/rec.1189723110

First published: Český časopis historický, 2014, 2

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinaus gehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

s. XXVIII), tak vůči obyvatelstvu protektorátu. Je mimořádně zajímavé sledovat, jak se nacisté „bezradnost německé policejní správy“ snažili „zakrývat teatrální pompou během Heydrichova pohřbu“ (s. XXIV). V tomto kontextu je pozoruhodné, jaký důraz kladl K. H. Frank na zamezení vzniku „hrdinského kultu“ atentátníků v protektorátní společnosti a na vytvoření iluze, že český národ aktivně spolupracuje při jejich odhalení. Těto problematice bude ostatně věnováno celé IV. oddělení v druhém svazku edice.⁵ Obdobně pozoruhodná jako intenzivní propagandistické krytí heydrichiády je na druhé straně skutečnost, že v této situaci někdo z úředníků gestapa nezaváhal a odčerpával část odměn pro svědky a udavače do své kapsy. Přirozeně, že udavačů a kolaborantů (obě s velmi různou motivací) se posléze, tedy po obratu ve vyšetřování, našlo v protektorátu dost, zejména po úspěchu nacistické „amnestie“ pro pachatele, kteří se sami přiznají (zrada Karla Čurdy 16. června). To mimořádně zajímavé na editované dokumentaci je ovšem hlavně otevření náhledu do propagandistického uvažování okupační moci.

Nesmírně pracná (editor vědeckě připomíná oporu, porozumění a pomoc desítek archivářů a historiků), nadto elegantně a účelně vytištěná Šustkova edice je – a zejména po završení celého velkého díla bude – významným příspěvkem k výzkumu dějin protektorátu a obecněji nacistické okupační moci v Evropě. Šustek již ohlásil monografické zpracování heydrichiády na základě souboru nově shromážděných pramenů. Bylo by však produktivní a cenné podívat se na shromážděný materiál i z jiných než pouze klíčovou událostí definovaných úhlů.

Jiří Pešek

Gerald MUND (Hg.)

Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren.

Aus den deutschen diplomatischen Akten von 1939 bis 1945 (VCC 127)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2014, VIII + 689 s., ISBN 978-3-525-37305-7.

Název rozsáhlé edice deklaruje zájem o Německo a protektorát Čechy a Morava ve světle německých diplomatických akt let 1939–1945. Vzhledem ke skutečnosti, že tzv. protektorát byl roku 1939 začleněn do Říše a setrval v jejím svazku až do jejího hořkého konce, se takovéto vymezení může jevit jako poněkud zvláštní. Autor, dlouho v Praze žijící soukromý badatel o dějinách německé diplomacie, se tu však v návaznosti na své starší práce¹ zaměřil na působení německých diplomatů nižšího ranku, kteří – coby úředníci říšského ministerstva zahraničí (Auswärtiges Amt – dále AA) – v návaznosti na existenci a působení německého velvyslanectví v Praze jednak roku 1939 likvidovali „diplomatickou pozůstalost“ anektovaného Československa, jednak (v rámci informační konkurence nacistické polykracie) měli ve funkci Vertreter des Auswärtigen Amtes beim Reichsprotektor (zkratka VAA) za úkol zajišťovat přímé spojení AA k Úřadu říšského protektora, resp. podávat do Berlína ministru Ribbentropovi přímé a nezávislé informace o politické i všeobecné situaci v protektorátu. Těto skutečnosti odpovídá i úvod edičního svazku, v němž Mund charakterizuje šest diplomatů, kteří vedli pražský VAA v letech 1939–1945.

5 Srov. také Vojtěch ŠUSTEK, *Pražané pod tlakem nacistické propagandy během druhého stanného práva na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava*, Documenta Pragensia 26, 2007, s. 427–479.

1 Gerald MUND, *Herbert von Dirksen (1882–1955). Ein deutscher Diplomat in Kaiserreich, Weimarer Republik und Drittem Reich. Eine Biografie*, Berlin: dissertation.de, Verl. im Internet 2003; TÝŽ (ed.), *Ostasien im Spiegel der deutschen Diplomatie: die privatsdienstliche Korrespondenz des Diplomaten Herbert v. Dirksen von 1933 bis 1938*, Stuttgart 2006.

Ediční části svazku je předsazen soupis 446 vydaných dokumentů (s. 19–58), který do jisté míry přejímá i funkci věcného rejstříku. (Formální titulatury původců dokumentů tu však, bohužel, zaujímají více místa než extrémně stručná, mnohdy nepřesná nebo obsahu málo odpovídající věcná hesla.) Rozbor seznamu editovaných dokumentů prozradí mnohé: Především ukáže (pro stav dochování nacistických písemností obecně typickou) převahu materiálu z prvních let okupace a minimum dokumentů z posledních let války. Chronologicky jednotně seřazená (tedy bez ohledu na původce písemnosti a její typ: najdeme tu pestrou směs, sahající od rutinních „zpráv o politické situaci“ z pražského VAA až po záznamy diplomatických telefonátů v AA) edice přináší 208 čísel k roku 1939, 133 k roku 1940, 70 pro rok 1941, 21 pro rok 1942 a 9, resp. 4 kusy pro léta 1943 a 1944, přičemž poslední editovaný dokument pochází z 18. července 1944. (Je to krátký Himmlerův oběžník s celorišskou platností, jehož klíčová věta zní: „Za ‚Čechy‘ jsou pokládáni příslušníci českého národa“ s. 626.) Z roku 1945 tu – navzdory titulu publikace – žádný materiál nepřichází.

Vzhledem k ohromným ztrátám fondů AA, způsobeným spojeneckým bombardováním a požáry v Berlíně, zejména však cílenou likvidací podstatných částí archivu na konci války, se z písemností, jejichž původcem byli úředníci pražského VAA, zachovaly jen drobné zlomky. Mund proto edici tematicky doplnil: prozkoumal řadu archivních fondů říšských politických a diplomatických úřadů a z nalezených dokumentů provedl blíže nedefinovaný výběr kusů, které se tak či onak, přímo nebo vzdáleně vztahovaly ke sledované tematice. Sám editor charakterizoval výsledek svého úsilí slovy: „Celkově se v této edici nacházejí prameny k různým tématům zahraniční i vnitřní politiky protektorátu“ (s. 15). Poněkud přesnější představu o obsahu tohoto „chaosu věcí pozoruhodných“ pak podává výčet (tamtéž): Reakce zahraničních vlád na okupaci, převzetí československých diplomatických zastoupení německými, zbavení československých diplomatů protektorátního občanství, špionáž německých diplomatů v zahraničí orientovaná na československý exil, převzetí písemností československých úřadů a hmotné podstaty československých vyslanectví, mezinárodně právní aspekty vzniku protektorátu, jeho hospodářské začlenění do Říše, jeho poválečná budoucnost. Teprve potom následuje zájem o vnitřní – českou – politiku v protektorátu, dále (velmi sumární) zprávy o represích, o rozsudcích smrti a popravách, o odboji a persekuci židů. Poněkud konkrétnější pozornost je v edici věnována jen zatčení, odsouzení a popravě Otakara Klapky a Aloise Eliáše. Dokumenty k hospodářské situaci ani detailnější osobní spisy se editor rozhodl do politicky profilovaného svazku nezařazovat (tamtéž).

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že v popředí Mundovy pozornosti nestojí protektorát jako takový, nýbrž říšská diplomacie, která je nahlížena prizmatem témat, spojených s likvidací anektované Československa a s jeho diplomatickou pozůstalostí. V jarních měsících roku 1939, v prvních letech okupace, ale i celkově je tak nejčastějším původcem editovaných písemností významný německý diplomat, státní sekretář berlínského AA, člen osobního Himmlerova štábu, SS-Oberführer Ernst von Weizsäcker. Je škoda, že jeho osobu – roku 1949 byl von Weizsäcker v tzv. Wilhelmstraße-Prozess v Norimberku za zločiny proti lidskosti Američany odsouzen k sedmi letům vězení, po roce byl však amnestován – editor ponechal zcela stranou pozornosti.²

2 Osoby von Weizsäckera se týká mnohá partie z dnes velmi bohaté literatury o německé diplomacii doby nacismu. K von Weizsäckerovi speciálně pak srov.: Rainer A. BLASIUS, *Für Großdeutschland – gegen den großen Krieg. Staatssekretär Ernst Frhr. von Weizsäcker in den Krisen um die Tschechoslowakei und Polen 1938/39*, Köln-Wien 1981; Rolf LINDNER, *Freiberr Ernst Heinrich von Weizsäcker, Staatssekretär Ribbentrops von 1938 bis 1943*, Lippstadt 1997; Jobst KNIGGE, *Der Botschafter und*

Přítom právě v kusech, které von Weizsäcker napsal nebo které mu byly adresovány či posunuty k jeho rukám, se nejjasněji otevírá vln do cest získávání informací a komunikačního pole nacistické diplomacie, jejich kontaktů, sítí, způsobu jednání s diplomaty ostatních států i do diplomatického zázemí pro politické rozhodování. To vše jsou témata, která dnes enormně zajímají „obrozené“ dějiny diplomacie. Ty ale mají jen velmi málo společného s historií protektorátu. Editor souboru těchto zpráv jako celku v úvodu nevěnoval nejmenší pozornost, natož že by je zkusil sumárně interpretovat.³ Mnohdy opravdu zajímavé dokumenty tohoto druhu představují v edici obsahově de facto samostatný segment. Jejich rozesetí do jednotné chronologické řady se zprávami a mnohdy opakujícími se či vysloveně stereotypními, o denní tisk se opírajícími zprávkami z protektorátu postrádá historiografickou logiku.⁴

Po ediční části knihy následuje seznam zkratk. Soupis pramenů podává stručný přehled excerpovaných archivních fondů: Jsou to dokumenty říšského kancléřství a říšského ministerstva zahraničí ve Spolkovém archivu v Berlíně, řada fondů Politického archivu Ministerstva zahraničí v Berlíně a písemná pozůstalost VAA v rámci fondu Úřad říšského protektora v pražském Národním archivu. (Zde je uložena i pražská písemná pozůstalost jednoho z představitelů VAA, Kurta Ziemke.) Připojen je též – poněkud torzovitý – soupis použité literatury (ta však není v poznámkách u dokumentů až na výjimky citována). Knihu uzavírá identifikační osobní rejstřík, resp. rejstřík geografický, z něhož byl vyloučen Berlín a Praha jako místa původu většiny písemností. Škoda, že tato města nebyla v rejstříku ponechána alespoň v míře omezené na obsah editovaných dokumentů. Ukázalo by se pak, jak málo vlastně byla Praha ve vydaných zprávách tematizována. I tak tu jednoznačně nad zprávami o lokalitách v protektorátu (zejména Brno a Ostrava, alespoň málo i Plzeň) počtem dominují zmínky o světových metropolích a významných říšských městech. Již to naznačuje, kde leží informační těžiště edice.

Mundův klíčový (přinejmenším počáteční) zájem platil však představitelům pražského VAA. Stručně charakterizuje jednoho diplomata po druhém, o jejich „kolektivní biografii“ ve smyslu dnes již etablovaného historiografického modu, věnujícího se „socializaci“ a „zasítování“ (networking) zkoumaných osob se však nepokouší. V kontextu s nekončícími debatami o nacistickém profilu AA stojí za zmínku,⁵ že všichni vedoucí VAA byli členové strany, většina z nich

der Papst. Weizsäcker und Pius XII. Die deutsche Vatikanbotschaft 1943–1945, Hamburg 2008; Thorsten HINZ, *Der Weizsäcker-Komplex: Eine politische Archäologie*, Berlin 2012.

- 3 Nezbyvá než opakovat výhradu, která zazněla již na adresu Mundovy edice von Dirksenových „papírů“: Kniha nechce čtenáři ani tak zprostředkovat danou problematiku, „jako spíše poskytnout materiál, na jehož základě bude možno bádát dále“. Srov. Susanne KUSS, recenzi na práci: Gerald MUND, *Ostasien im Spiegel der deutschen Diplomatie. Die privatdienstliche Korrespondenz des Diplomaten Herbert v. Dirksen von 1933 bis 1938*, Stuttgart 2006, in: H-Soz-u-Kult, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2007-3-217/> (20. 09. 2007).
- 4 Jakou souvislost s protektorátem má informace, že zpráva o jeho zřízení potěšila sovětské diplomaty v Kábulu, vystrašila egyptský tisk, obávající se italského přepadu z Libye, neudělala dojem na české kolonisty v argentinském Chacu nebo definitivně zlomila důvěru Australanů v Hitlera? (Srov. s. 69n., 104n. a 139n., 215n.) Proč je tu otištěna rozsáhlá (sedmistránková; s. 193–199) relace německého velvyslance v Pretorii o britských postojích k německé expanzi? Jen proto, že obsahuje také informaci o negativních ohlasech okupace Československa u britského tisku a britské veřejnosti?
- 5 Srov. Eckart CONZE – Norbert FREI – Peter HAYES – Moshe ZIMMERMANN (edd.), *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, München 2010. K prvé fázi této debaty srov.: Christian MENTEL, *Mit Zorn und Eifer: Die Debatte um „Das Amt und die Vergangenheit“*, in: *Zeitgeschichte-online*, März 2011, URL: <http://www.zeitgeschich->

také SS. Prvním z tematizovaných diplomatů byl Andor Hencke,⁶ s jehož dopisy a zprávami se Mund setkal již při práci na své disertaci: Hencke, tehdy působící v Moskvě a Kyjevě, byl ve třicátých letech (než byl roku 1936 přesunut do Prahy) jeden ze stálých korespondenčních partnerů německého velvyslance v Japonsku Herberta von Dirksen. Editor v úvodu (s. 8) pozitivně vyzdvihuje stručnost Henckeho telegramů, informujících AA o zablokování účtů a konfiskaci majetku českých diplomatů, kteří se nepodřídili Říši, ve srovnání s „rozvláčenými“ (ausschweifend) dvou- až třístránkovými relacemi ostatních diplomatů.

Po přechodu Henckeho na ústředí do Berlína převzal pražskou misi 28. září 1939 Kurt Ziemke. Tento oddaný, leč svárlivý nacist, blízký K. H. Frankovi, vydržel v čele pražského VAA do února 1941, kdy byl propuštěn ze služeb AA a stal se zástupcem německých a protektorátních firem v Záhřebu. Koncem války se stěhoval zpět do Říše přes Prahu a ve zmatku na konci dubna 1945 tu zanechal svoji „polosoukromou“ (privatdienstlich) sbírku dokumentů a korespondence, která je dnes uložena v pražském Národním archivu. Díky tomuto konvolutu představuje Ziemkeho období v edici sub specie protektorátu a jeho vnitřních záležitostí nejlépe zastoupenou epochu. To jistě neznamená, že by se uživateli dostalo „vyvážené“ informační báze, resp. náhledu do toho, co němečtí úředníci a diplomaté považovali za významné a co ne. Také Ziemkeho zprávy se nedochovaly v úplnosti. Zcela v nich např. chybí informace VAA o událostech 17. listopadu 1939.⁷ Edice obsahuje několikařádkové hlášení Oberkommando der Wehrmacht pro AA o průběhu demonstrací 28. října, poté Neurathův telegram Hitlerovi z 9. listopadu 1939, že Češi nevyužili výročí Bílé hory k opakování demonstrací.⁸ 17. listopad jako takový tu však zastoupen není.⁹

Ostatně AA byl tou dobou zaměstnán něčím důležitějším. Státní sekretář von Weizsäcker musel řešit střížnost, kterou na podnět sovětského generálního konzula v Praze Alexandrovského podal sovětský velvyslanec v Berlíně Merekalov: Na pražské výstavě Vlajky byl jeden sál věnován obrazům Karla Relinka, který masivní antisemitismus jednoznačně spojoval s názorným antisovětismem a německá cenzura (ještě nezacvičená na nové poměry za paktu Stalin–Hitler) to včas nepostihla.¹⁰

Ziemerovým nástupcem pro jaro a léto 1941 se stal Martin von Janson. Od jeho nástupu edice v podstatě již jen doznívá: Ze 446 otištěných dokumentů jich do období od března 1941 do července 1944 patří jen 86. Jen minimum z nich přitom napsali zástupci VAA. Do Jansonova období spadá např. nacistické přepadení Sovětského svazu 22. června 1941. Bylo by tedy možno

te-online.de/md=Mentel-Debatte-Auswaertiges-Amt/ (9. 3. 2013), nejnověji pak: Martin SABROW – Christian MENTEL (ed.), *Das Auswärtige Amt und seine umstrittene Vergangenheit. Eine deutsche Debatte*, Frankfurt am Main 2014.

6 Andor HENCKE, *Augenzeuge einer Tragödie. Diplomatenjahre in Prag 1936–1939*, München 1977. Srov. také drobnou publikaci: TÝŽ (úvod Georg STADTMÜLLER), *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936*, München 1979.

7 Toto téma se v materiálech VAA objevuje až později: 23. 2. 1942 hlásil Werner Gerlach do Berlína, že s dosazením nové protektorátní vlády tematizoval znovuotevření „na tři roky“ uzavřených vysokých škol Emanuel Moravec. Bylo mu sděleno, že „tato otázka byla již překonána vývojem“. Srov. č. 415, s. 588n. Vysvětlující text v poznámce pod čarou dokládá autorovu pouze rámcovou informovanost o událostech listopadu 1939 a jejich významu.

8 Srov. s. 302, 306.

9 Jako přehledná informace v němčině přitom Mundovi mohla posloužit studie: Karl LITSCH, *Die Aktion vom 17. November 1939*, in: Buchhard Brentjes – Günter Albrecht (ed.), *Wissenschaft unter dem NS-Regime*, Berlin 1992, s. 64–81.

10 Srov. dokumenty č. 202, 203, 205, s. 306, 307, 310.

očekávat relace VAA o reakci protektorátní politiky a společnosti na tuto událost. Jakékoliv informace však chybí. Místo toho věnuje edice pozornost – jistě podstatnému – problému, který musel v roce 1941 řešit opět Ernst von Weizsäcker, totiž otevřenému konfliktu mezi šéfem AA Ribbentropem a říšským protektorem von Neurathem. Základem se stalo hlášení šéfa pražské Sicherheitspolizei Geschkeho, že z pražského Maltézského paláce byly brutálně „sejmuty“ vzácné gobelíny a na dvou nákladních autech odtransportovány do berlínského AA.¹¹ Rozhořel se spor o právo disponovat majetkem zrušeného řádu maltézských rytířů, resp. obecněji o svrchovanost nad protektorátem. Spor, jak známo, ukončilo odvolání von Neuratha a jeho nahrazení Heydrichem.

Jansonovým nástupcem v pražské VAA byl na několik měsíců původně rakouský znalec československé problematiky Georg Gerstberger, kterého v únoru 1942 na výslovnou žádost Heinricha Himmlera nahradil člen jeho osobního štábu, doc. MUDr. Werner Gerlach. Ten vydržel v Praze do konce roku 1942. Je zajímavé, jak málo a jak úsečně střídmych relací je v knize podchyceno pro atentát na říšského zastupujícího protektora Heydricha, jeho skon a návazně pátrací akci, resp. „heydrichiádu“.¹² Pak AA poslal do Prahy SS-Sturmabführera ve štábu SS-Hauptamt, Ericha von Luckwald.¹³ Jestliže se již z Gerstbergerovy a Gerlachovy epochy dochovaly jen jednotliviny, pro Luckwaldovu dobu máme v edici pouze dvě písemnosti, nějak se vztahující k VAA: dva kusy, které byly mj. adresovány k jeho rukám.

Co tedy edice přináší? Weizsäckerovy písemnosti a okruh dalších kusů, na ně reagujících nebo k jeho rukám zasláných, umožňuje – ovšem jen v nepodstatné souvislosti s protektorátem – nahlédnout do některých praktik nacistické diplomacie. Bohužel jen velmi málo přispívá Mundeho edice k poznání role a působnosti VAA, resp. k porozumění trvale napjatým vztahům mezi německým vedením protektorátu a berlínským ústředím. Zjevně nešlo jen o konkurenci von Neuratha s Ribbentropem, ale i o pozdější snahu Himmlerova štábu zajistit si v této důležité oblasti Říše kontrolu či přímý vliv. V edici dále dostáváme k dispozici mnohé, ale jen zlomkovité a opakující se informace o „politickém“ dění v protektorátu. Tyto zprávy však začasté nepocházejí z informovaných a vlivných protektorátních kruhů, ale z denního tisku (Der neue Tag byl zjevně nejčastější četbou a informační oporou mužů z VAA, důvěřivě přejímajících jeho názory – v principu ovšem preformované tiskovými instrukcemi Gruppe Presse Úřadu říšského protektora).¹⁴ I ony jednotliviny mohou být pro specialisty přínosné, ale již proto, že editor nekonfrontoval volbu svých edičních kusů s dosavadními edicemi, zdá se, že rozsáhlý a nákladný ediční celek přináší jen málo věcně nového.

Mund říká o svém díle: „Tato pramenná edice nemůže v žádném případě zprostředkovat úplný obraz událostí v protektorátu Čechy a Morava“ (s. 14). S tím lze beze zbytku souhlasit.

Jiří Pešek

11 Srov. dokumenty č. 346, 355 a 380, s. 500, 515n., 380. Pro edici je symptomatické, že mezi dokumenty jedné kauzy neexistují odkazy a záležitost není editorem kontextualizována. Příklad v edici příznačně končí oznámením von Weizsäckera, že gobelíny jsou v Berlíně v čištění a o jejich dalším osudu bude ještě rozhodnuto. Pokud známo, gobelíny se do Prahy nevrátily a posléze v Berlíně zanikly.

12 Vynikne to zejména v konfrontaci s bohatstvím zpráv, které k tématu přináší velká edice: Vojtěch ŠUSTEK, *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů*, svazek 1, Praha 2012.

13 Mund o Luckwaldovi píše, že působil v Praze do února 1945, poté odtud uprchl (s. 12). Proč ale vysoce postavený úředník AA a esesman Himmlerova okruhu musel „prchat“ z Prahy více než čtvrt roku před koncem války, a to právě v době, kdy něco podobného bylo přísně zakázáno a ještě zdaleka nebylo potřeba, autor nevysvětluje.

14 Pro český tisk srov.: Barbara KÖPPOVÁ – Jakub KONČELÍK – Jitka KRYŠPÍNOVÁ, *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*, Praha 2003.